Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मोक्षार्थिना प्रत्यहं ज्ञानवृद्धिः कार्या ।

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ

પુસ્તક ૭૯ મું
અંક ૧૦-૧૧
૨૫ જુલાઇ-ઓગષ્ટ

શ્રાવણ-ભાદરવો

વીર સં. ૨૪૮૯
વિ. સં. ૨૦૧૯
ઇ. સ. ૧૯૬૩

चउव्विहे वि आहारे, राइभोयणवज्जणा ।
सन्निही-संचओ चेव, वज्जेयव्वो सुदुक्करं ॥ ५ ॥

રાત્રે અનશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ ચારે પ્રકારના આહારને છોડી દેવો. અર્થાત્ રાત્રીભોજનનો ત્યાગ કરવો તથા ખાવા પીવા વગેરેની કોઇ પણ વસ્તુનો પોતાની પાસે સંઘરો ન કરી રાખવો એ બધું ભારે દુષ્કર છે.

पाणिवह-मुसावाया-ऽदत्त-मेहुण-परिग्गहा विरओ ।
राईभोयणविरओ जीवो भवइ अणासवो ॥ ६ ॥

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ; એ પાંચે પાપમય પ્રવૃત્તિઓથી અટકી ગએલો અને રાત્રી ભોજનની પ્રવૃત્તિથી પણ વિરામ પામેલો જીવ, આસ્રવ વગરનો હોય છે-નિર્દોષ હોય છે.

—મહાવીર વાણી

: પ્રગટકર્તા :
શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા : : ભાવનગર

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुक्रमणिका

૧	અરૂણ પ્રભા	(બાલચંદ હીરાચંદ–સાહિત્યચંદ્ર)	૮૯
૨	શ્રી વર્ધમાન મહાવીર : લેખાંક–૫૧	(સ્વ. મૌક્તિક)	૯૦
૩	સેવાધર્મ	(બાલચંદ હીરાચંદ–સાહિત્યચંદ્ર)	૯૩
૪	તીર્થંકરોના લાંછનો અને લક્ષણો	(પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ.એ.)	૯૬
૪	શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગરનું સરવૈયું		ટાઈટલ પેજ ૪

નવા આજીવન સભ્યો માટે ભેટ આપવાના પુસ્તકોનો સભાની મેનેજીંગ કમિટીએ નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરેલ છે.

રૂા. ૧૦૧) આપી આ સભાના જે સદ્‌ગૃહસ્થો આજીવન સભ્ય થાય તેમને નીચેના પુસ્તકો રૂા. ૧૧)ની કિંમતના ભેટ તરીકે આપવામાં આવશે :—

૧.	ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર. ભાષાંતર પર્વ ૧–૨	૬–૦૦
૨.	,, પર્વ ૭	૪–૦૦
૩.	નવપદજીની પૂજાની બુક.	૦–૫૦
૪.	પાર્શ્વનાથ પંચકલ્યાણક પૂજાની બુક.	૦–૫૦
		૧૧·૦૦

બ્યાશીમાં વર્ષગાંઠ

આપણી સભાની બ્યાશીમી વર્ષગાંઠ શ્રાવણ શુદિ ત્રીજને મંગળવારે તા. ૨૩–૭–૬૩ સભાના મકાનમાં ઉજવવામાં આવી હતી. સવારે ૯–૩૦ કલાકે બારવ્રતની પૂજા રાગ–રાગિણી સહિત ભણાવવામાં આવી હતી. આ શુભ પ્રસંગે સભાસદ બંધુઓ સારી સંખ્યામાં પધાર્યા હતા.

(ટાઈટલ પેજ ૪ થી શરૂ)

૨૩૪–૩૯ શ્રી અઠ્ઠમાતી તપસ્યા ખાતે	૨૨૧૩૧–૦૦ એંડોમ ડીપોઝીટ
૫૧૭–૮૯ શ્રી શ્રાવક–શ્રાવીકા ખાતે	૧૦–૦૦ ધી ભાવનગર ઇલે. સીટી કું. ડીપો.
૫૩૭–૫૨ શ્રી પારેવાની જુવાર ખાતે	૬૮૯૯–૮૯ શ્રી લાયબ્રેરી ખાતે
૯૬–શ્રી લાયબ્રેરી ડીપોઝીટ ખાતે	૧૪૮–૫૦ મેમ્બરો પાસે લવાજમના બાકી
૩૦–૭૦ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ	૨–૦૦ મનસુખલાલ નથુભાઈ
૨૯૩–૫૬ શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ પુસ્તક ખાતે	૩૦–૭૫ વેલચંદ જેઠાભાઈ
૧૦૪–૫૦ ગીરધરલાલ દેવચંદ	૨૪–૦૦ ગીરધરલાલ મગનલાલ
૧૦૩૪–૦૦ અમરચંદ ઘેલાભાઇ	૧૨–૦૦ બેચરલાલ નાનચંદ
૮૩–૮૧ ભગવાનદાસ મનસુખભાઇ	૨૨–૭૫ રતીલાલ ઉકડભાઈ
૬૧–૦૮ મેમ્બરોને તથા પરચુરણ દેવા રહેતા	૯–૦૦ કાન્તીલાલ માણેકચંદ
૩–૫૯ લલ્લુભાઈ અમરચંદ	૯–૦૦ ભગવાનદાસ રાયજી
૩૩–૦૦ પ્રાગજી અંદરજી	૨૧–૦૦ કાલીદાસ પાનાચંદ
૨૩–૮૧ સ્વસ્તીક કાર્ડ પ્રો. કું.	૧૨–૦૦ શાન્તીલાલ જગજીવન
૬૦–૪૦	૩–૦૦ લલ્લુભાઈ ભગવાન
	૨–૦૦ ધરમચંદ હરગોવીંદ
	૫૭૮–૩૨ શ્રી પુરાંત
૯૦૪૫૨–૫૧	૯૦૪૫૨–૫૧

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ

પુસ્તક ૭૫ મું અંક ૧૦-૧૧	શ્રાવણ—ભાદરવો	વીર સં. ૨૪૮૫ વિક્રમ સં. ૨૦૧૫

અરૂણપ્રભા

(સૂર્યોદય પહેલા અરૂણપ્રભા સહુને જગાડે છે. પણ અમારી મોહનિદ્રા જતી નથી. તે ટાળવા કવિ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરે છે.)

કવિ—
સાહિત્યચંદ્ર બાલચંદ હીરાચંદ
માલેગામ

(છે એક જ મગની ફાડ મુસલમિન હિંદુ—એ રાહ)

ગઈ રાત્ર તિમિરની શ્યામ કજ્જલા કાળી,
પ્રગટી છે અરૂણપ્રભા ઘણી ગુણશાલી;
ચુંદડી ઓઢી છે લાલ સિંદૂરી સારી,
જરીયાણ કોર જસ ચમક ચિત્ત હરનારી. ૧
મુખ ઉજ્વલ ગાલે છટા ગુલાબી શોભે;
નેત્રે મોહકતા અતુલ ભાવ જગ લોભે,
જસ દર્શનથી આલસ્ય શિથિલતા જાએ,
ઉત્સાહ સ્ફૂર્તિનો જીવમાત્રમાં આવે. ૨
ખગગણ સહુ જાગ્યો મધુર વચન મુખ બોલે,
આનંદ ઉલ્લાસિત ભાવ ધરી મન ડોલે;
મુનિગણ સહુ પ્રભુનું નામ ચિત્તમાં ધારે,
નિજ આત્માનંદે મુદિત થાય સહુ ત્યારે ૩
સહુ ઊઠો ઉંઘને તજો કર્મરત થાવા,
બોધે છે અરૂણપ્રભા પ્રભુ ગુણ ગાવા;
આનંદ વદન પર હૃદય પ્રફુલ્લિત થાતા,
નવ નવિન કાર્ય નિજ નયનમાર્ગમાં જોતા. ૪
એમ ઉષા નંદિની શુદ્ધ બોધિની માતા,
ઉપદેશ આપતી કાળ અનાદિ જાતા;
એ નિત્ય યૌવના સ્ફુર્તિ આપતી જનને,
જે જાગે તે આનંદ લહે નિજ મનને ૫
આલસ્ય મોહિની શિથિલ વૃત્તિને તજવા,
બોધતી પ્રભાતે નિત્ય પ્રભુને ભજવા;
આગળ વધવાને અરૂણપ્રભા નિત્ય કહેતી,
પ્રતિદિને જગાડી માત નિત્ય એ રહેતી. ૬
બોધે ઈમ અમને તોએ અમારી નિદ્રા,
નેત્રોથી ન ટળે મ્લાન રહે અમ મુદ્રા;
એ વેરણ અમને બહુલ કાળની વળગી,
છોડે નહીં કેમે થાય ન અમથી અળગી. ૭
હે દયાસિંધુ! કર દૂર એહ વેરણને,
રૂંધે અમ સમુચિત ભક્તિભાવ પ્રભુચરણે;
તુજ વિણ નહીં તારક અન્ય કોઈ દીસે છે,
બાલેન્દુ અતુલ તવ ચરણકૃપા વાંછે છે ૮

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શ્રી વર્દ્ધમાન-મહાવીર

લેખાંક : ૫૧

લેખક : સ્વ. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા (મૌક્તિક)

નંદનમુનિની ચારિત્ર આરાધના[1]:

અતિ ઉત્કટ ચાલુ તપ અને વીશસ્થાનકોની આરાધના ઉપરાંત નંદનમુનિએ ચારિત્રની આરાધના બહુ ઉત્તમ પ્રકારે કરી. એમણે મન વચન કાયાના યોગો ઉપર અંકુશ લાવવા ધ્યાન અને સમાધિ-માર્ગનો ખૂબ વ્યવસાય કર્યો. એમણે ધર્મધ્યાનમાં ખૂબ વધારો કર્યો, એમણે ઉચ્ચ વર્તન રાખી કોઈના તરફ અણગમો બતાવ્યો નહિ, એટલું જ નહિ પણ બનેં તેટલા પ્રાણીને ધર્મારાધન અને આત્માની ઓળખાણ કરાવી વિશુદ્ધમાર્ગે લઈ આવવા પ્રયત્ન કર્યો. જ્યારે જ્યારે કોઈ પ્રાણી એનો સદુપદેશ સાંભળી આત્મધર્મ સન્મુખ થાય ત્યારે ત્યારે એને અંદરથી આત્મોલ્લાસ એટલો થતો કે એના અંતરમાં વિશ્વદયા, વિશ્વબંધુત્વ અને "સવી જીવ કરું શાસન રસી"ની ઉત્કટ ભાવનાનાં બીજ દેખાઈ આવતાં હતાં.

એમનો વિહાર ઉગ્ર હતો, એમણે બન્ને પ્રકારના અપધ્યાન ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો, એમની જીવન-ચર્યામાં રાગ-દ્વેષ પર વિજય મેળવવાની માત્રા હતી. આ રીતે એમણે બે અપધ્યાન અથવા સંસારમાં રખડાવનાર મોહરાજાના બન્ને પુત્રો રાગ કેસરી અને દ્વેષગજેન્દ્ર પર જય મેળવવાનો તેમનો સફળ પ્રયાસ ચાલુ રાખ્યો હતો.

અને એમની ચારિત્રચર્યામાં ઋદ્ધિગારવ કે રસ-ગારવ કે સાતાગારવને સ્થાન નહોતું. આ ગારવો સમજવા જેવા છે. ગારવ એટલે આસક્તિ, મગરૂબી, રચ્યાપચ્યા રહેવાની વૃત્તિ. શ્રાવકની અપેક્ષાએ જોઈએ તો પોતાના માલવેપાર કુટુંબકબીલામાં રચ્યાપચ્યા રહેવું, તે પોતા પાસે છે તેટલાને સર્વસ્વ છે એમ માનવું, એના સંબંધ કે માલેકીમાં મગરૂબી ધારણ કરવી એ ઋદ્ધિગારવ; સ્પર્શ રસ ઘ્રાણ અને ચક્ષુ અથવા શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં ગૃદ્ધિ કરવી, તેનામય થઇ જવું અને તેને ભોગવતાં પોતે ઘણો મહાન થઇ ગયો છે, પોતાને જીવનનો લાભ મળી ગયો છે અને પોતાના જેવો ખાવે-પીવે ભોગવે કોઈ સુખી નથી એમ માની ચાલવું તે રસગારવ અને સાતાગારવ એટલે પોતાની તંદુરસ્તી માટે અભિમાન ધરવું, સાંસારિક સગવડના ઉપભોગમાં આસક્ત થઈ જવું, ધર્મ કે આત્માનો વિચાર ન કરવો અને ચાલતા ધરતી પર પગ ન દેવો કે છાતી કાઢીને ચાલવું એ સાતાગારવના ચિત્રવિચિત્ર આવિર્ભાવો છે. આ તો ગૃહસ્થને અંગે વાત થઈ. સાધુ ધર્મમાં ગયેલાઓને પણ આ ગારવો છોડતા નથી, અને છૂટે નહિ તો રખડપાટે ચઢાવી દે છે એટલે તેને પણ ઓળખી લઇએ. પોતે જ્ઞાનનો વિષય જાણ્યો તેને કારણે લોકો પોતાને પૂજ્ય માને છે, પોતાને નમે છે, પોતાની પ્રશંસા કરે છે એ વાતમાં આનંદ માનવો એ સાધુને માટે ઋદ્ધિગારવ કહેવાય. સંસારનો તથા ભોગોપભોગનો ત્યાગ કરવા છતાં ખાવા પીવામાં રસ લે તે રસ-ગારવ અને દેશ પરદેશના વિહારની મુશ્કેલીને કારણે એક ઠેકાણે મોટા શહેરમાં પડ્યા પાથર્યા રહી જાય તે સાતાગારવ. આ ત્રણે ગારવો પર નંદન મુનિએ વિજય મેળવ્યો. એમની ચર્યામાં ગારવને સ્થાન નહોતું

અને પોતે માયા શલ્ય (દંભ, દેખાવ, ઢોંગ), નિયાણ શલ્ય (ક્રિયાના ફળમાં ઐશ્વર્ય રાજ્ય બળની પ્રાપ્તિની અંદરખાનેની ઇચ્છા-વિશ્વભૂતિના ભવમાં

---

૧ આ વિભાગીય પ્રકરણ ત્રિ. શ. પુ. મહાવીર ચરિત્રમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે મૂકેલા એક ફકરાનો વિસ્તાર છે. આ વિભાગ થોડો પારિભાષિક છે, પણ અભ્યાસદષ્ટિએ ખૂબ મનન કરવા યોગ્ય છે. એમાં ઐતિહાસિક નજરે અપપ્રયોગ (Anachronism) જેવા પ્રસંગો આવે છે જે વર્તમાન યુગની ઉપયોગિતાને અપેક્ષે છે. દા. ત. વીજળી કે મીલની વાત નંદનમુનિના યુગમાં ન સંભવે. આનો ખુલાસો વાચકે મન સાથે કરી લેવો.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કરી હતી તેવી) અને મિથ્યાત્વ શલ્ય. (અંદરખાનેથી ધર્મ પર અરુચિ, અશુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ તરફ ખેંચાણ) -આવાં ત્રણે શલ્યોથી રહિત હતા અને મનના વિચારોને ગોપવવાની શક્તિ, વચન બોલવા પર અંકુશ રાખવાની શક્તિ અને કાયા પર સર્વ પ્રકારની અંકુશ રાખવાની શક્તિ મેળવી ત્રણ ગુપ્તિથી સહિત હતા. આઠ પ્રવચન માતા પૈકી આ ત્રણ ગુપ્તિ અતિ મહત્ત્વનાં ત્રણ સ્થાન ધરાવે છે. અને સાધુ ધર્મના આત્મામય બને છે.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચારે કષાયો પર પોતે બનતો વિજય મેળવ્યો હતો અને તેનું કોઈ પણ વખતે જોર કે પ્રાબલ્ય વધી ન જાય તે માટે સદા સાવધ રહેતા. અને રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રી-કથા અને ભોજનકથાથી પોતે સર્વદા દૂર રહેતા. આ ચારે વિકથાઓ બહુ નુકશાન કરે છે અને મીઠી લાગે છે છતાં પરિણામે પ્રાણીને સંસાર તરફ ધસડી જાય છે. દેવકૃત મનુષ્યકૃત તિર્યંચકૃત અને નારકકૃત એવા ચારે પ્રકારના ઉપસર્ગોથી એ જરા પણ ચલાયમાન થતા ન હતા અને સાધુ ધર્મ સન્મુખ રહી ચેતનને નિરંતર ધ્યાવતા હતા. બહારના ગમે તેવા ઉપસર્ગ થાય તો તેની ચિંતા ખેવના કે ખેદ કરતા નહિ અને તેના પર વિજય મળે ત્યારે તેની કોઇ પાસે વાતો કરતા નહોતા. પ્રાણાતિપાત વિરમણ, મૃષાવાદ વિરમણ, અદત્તાદાન વિરમણ, મૈથુન વિરમણ અને પરિગ્રહ વિરમણ એ પાંચે વ્રતમાં એ સતત ચીવટ રાખનાર અને ખાસ ઉદ્યમી હતા અને પાંચે ઇન્દ્રિયના કામ-વિષયો પર જાગૃતિપૂર્વક વિજય મેળવનાર હતા. એના વ્રત પાલનમાં કોઈ જાતનો વાંધો ન રહે એને માટે એ સંપૂર્ણ ધ્યાન આપતા હતા અને વિષયોને તે સંસાર વૃક્ષનાં મૂળો ગણતા હોઈ એના પરના વિજય માટે ખૂબ નિગાહ રાખતા હતા. અને વાચના (વાંચવું તે-Readine), પૃચ્છના (સવાલો પૂછવા -ચર્ચા કરવી તે), પરાવર્તના (આગળ અભ્યાસ કરેલાને યાદ કરી જવું તે-Revision), અનુપ્રેક્ષા (અંદરના આદરપૂર્વક ધર્મતત્વ સમજવાની ચર્ચા, શાંત વિચારણા સ્વાનુભવ) અને ધર્મકથા (બીજી વાતચીત ન કરતાં ધર્મતત્ત્વ સંબંધી વાતો અને વાતાવરણની જમાવટ). આ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં નંદન મુનિ રત હતા. અને નંદન મુનિ ઈર્યાસમિતિ (ચાલતી વખતે સાડા ત્રણ હાથ ભૂમિ જોઈ દેખાઈ આવતા જીવો કચરાઈ ન જાય તે ધ્યાનપૂર્વક ઉપયોગ રાખી ચાલવું તે), ભાષા-સમિતિ (સત્ય, પ્રિય, હિત, પરિમિત અને હિતકારી વચન બોલવું તે), એષણા સમિતિ (નિરવદ્ય આહાર પાણી લેવાં), પારિષ્ટાપનિકા સમિતિ (મળ મૂત્ર શ્લેષ્મ જીવાકુળ ભૂમિ પર ન મૂકતાં, ન નાખતાં શુદ્ધ જગ્યા શોધી ત્યાં નાંખવું), આદાન ભંડ મત્ત નિક્ષેપણા-સમિતિ (પોતાનાં વસ્ત્ર, પાત્રને લેતાં મૂકતાં કે ફેરવતાં ફેરવતાં તે પરના નાનાં સૂક્ષ્મજીવને કીલામણા ન થાય તે માટે તેને પૂંજવા, પ્રમાર્જવા). આ પાંચે સમિતિ માટે તે ખૂબ ધ્યાન રાખતા, એ પ્રવચન માતા છે એમ સમજતા અને સાધુ જીવનનો એ આત્મા છે એનો ઉપયોગ લક્ષ્યપૂર્વક રાખતા.

અને નંદન મુનિએ **પાંચે** ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવ્યો હતો. તેઓ સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ કે કાનના વિષયો પર જરા પણ ગૃદ્ધિ રાખતા નહોતા, તેમને વિષયો ઉપર કોઈ પ્રકારની લોલુપતા નહોતી અને ખાય, જુએ, સાંભળે, અડે કે સુંઘે તે વખતે તન્મયતા તેમણે સાધુ થયા પછી બતાવી નહોતી. પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષયો રાગમાંથી જન્મે છે અને સંસારને વધારવામાં જેમ આંતરદૃષ્ટિએ કષાયો કામ કરે છે તેમ બાહ્યદૃષ્ટિએ સ્થૂળ સંસારમાં વિષયો બહુ મદદ કરે છે. સાધુ ધર્મમાં વિષય કષાય પર વિજય કરવાની વાત અતિ મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવે છે અને તે બાબતનું જ્ઞાન અને ભાન નંદનમુનિને સદૈવ જાગતું હતું અને તેનો અમલ તેઓ બરાબર કરી પોતાની જાતની આંતર અને બાહ્ય દોરવણી કરી રહ્યા હતા. નંદનમુનિ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અગ્નિ-કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય એ પાંચે સ્થાવર એકેન્દ્રિયો અને ત્રસ જીવો મળીને કુલ છ નિકાયના

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

જીવોના રક્ષક હતા. આ છ નિકાયમાં સર્વ સંસારી જીવોનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને કોઈ જીવને કીલામના ન નીપજે, કોઇને દુઃખ ન થાય, બાધા-પીડા ન થાય કે જાણતાં અજાણતાં કોઇનો ઘાત ન થઈ જાય તેને માટે મુનિરાજ ચીવટ રાખનારા હતા. ઇરાદા પૂર્વક જીવ વધ ન કરવો એ એક વાત છે અને બેદરકારીથી અનુપયોગથી જીવ વધ થવા ન દેવો એ બીજી વાત છે. આ બન્ને પ્રકારે સ્થાવરત્રસ સર્વ જીવોના રક્ષક હોઈ નંદનમુનિએ પોતાનો આત્મ-વિકાસ સારી રીતે વધારી દીધો.

ભય **સાત** પ્રકારના છે. ૧ મનુષ્યને મનુષ્યનો ભય લાગે તે ઇહિલોક ભય. આમાં ચોર લુંટારા ફાંસીઆ ગુંડાનો સમાવેશ થાય છે. આમાં સર્વ વાઘ સિંહ વગેરેના ભયનો પણ સમાવેશ થાય છે. ૨ ભૂત-પ્રેત વ્યંતર વગેરેનો ભય લાગે તે પરલોક ભય. ૩ ચોર ચોરી જશે, રાજા લુંટી જશે, નોટો બળી જશે, ઘરેણું લુંટાઇ જશે એવો ભય થયા કરે તે આદાન ભય. ૪ બંદુક ફૂટે, ધરતીકંપ થાય, બોંબ ફાટે કે વિમાન ઊડે ત્યારે અણધારી આફત આવી પડશે એવી ધ્રુજારી થાય તે અકસ્માત ભય. ૫ આજે ખાવાનું નથી, નોકરી જશે તો ભીખ માગતાં થઇ જવાશે, રેશનીંગમાં દાણા ખૂટી ગયા છે, ખાંડ મળવાની નથી વગેરે પ્રકારના ભય થયા કરે અથવા દેશમાં દુકાળ પડશે, સરકાર દરબાર 'લેવી' કરી માલ લઇ જશે વગેરે ચિંતા થાય તે આજીવિકા ભય. ૬ આ વ્યાધિમાંથી બચાવ થઇ શકે નહિ, કુદરતના કોપે વીજળી પડશે, ઉલ્કાપાત થશે, બાઇડી-છોકરા રખડી પડશે એવો સકારણ વિનાકારણ ભય થયા કરે તે મરણ ભય. અને ૭ અમુક કામ કરવાથી નાતજાતમાં આબરૂ જશે, પોતાની આબરૂને હાની પહોંચશે, પોતાને કાચું દિવાળું કાઢવું પડશે આવી આવી આગાહી થયા કરે તે અપયશ ભય. આ સાતે પ્રકારના ભય પર નંદનમુનિએ વિજય મેળવ્યો હતો.

નંદનમુનિને **આઠ** પ્રકારના **મદ-અહંકાર** અભિમાનમાંથી કોઈ પ્રકારના મદનો વિકાર પણ થતો નહોતો. એમનામાં સૌજન્ય એટલું ઊંચા પ્રકારનું હતું કે એમને પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ માટે, ભૂતકાળના પોતાના ઇતિહાસ માટે કે પોતાના ત્યાગ માટે મોટપ મહત્તા કે અકડાઈ આવતા નહિ. એમને આ આઠ પ્રકારની વસ્તુઓમાંની ઘણીખરી વસ્તૂઓ પૌદ્‌ગલિક લાગતી હતી, એટલે એમાંની પોતામાં હોય તે માટે એને અભિમાન થતું નહિ, જ્ઞાન માટે મોટાઇ થતી નહિ અને પોતાનું છે તે પોતાની પાસે જ છે, પોતામય છે એ વાતમાં એને જરા પણ શંકા પડતી નહિ. આઠ મદ આવા પ્રકારના હોય છે: ૧ જાતિમદ (વાણીયા બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વગેરે ઉચ્ચ હોવાનું અભિમાન ૨ કુળમદ (પોતાની જ્ઞાતિમાં અમારૂં કુળ ઊંચુ, અને પર-દેશમાં દીકરી ન આપીએ, લંકાની લાડી હોય તો પરણાવવા ઘોઘે આવે વગેરે મરીચિના ભવમાં તેનો દાખલો વિસ્તારથી આવી ગયો) ૩. બળમદઃ પોતાની તાકાત માટે અભિમાન રાજગૃહનગરે વિશ્વભૂતિના સોળમાં ભવમાં એનો વિગતવાર વિસ્તાર ઉપર થઈ ગયો. ક્રીકેટમાં વેટ લીફ્ટીંગમાં કુસ્તીમાં પોતે રેકર્ડ કર્યો છે એ વાતનું અભિમાન કરવું એ બળમદ. જુવાનીનો મદદ આમાં આવે છે ૪. રૂપમદઃ પોતે રૂપાળો છે, આકર્ષક છે, હું બ્લોન્ડ (blond) છું, હું બ્રુનેટ છું (brunette) (માંજરી આંખ, સોનેરી વાળવાળી સ્ત્રી). સનતુમારનો જાણીતો દાખલો છે ૫. તપમદઃ પોતે ઉપવાસ, છટ્ઠ, અટ્ઠમ, માસ ખમણ કરે તે વાતના પોતાનાં વખાણ પોતે કરે, પોતાના તપસ્વીપણાની વાત પોતે અભિમાનથી જાહેર કરે. ૬. ઐશ્વર્ય (ઋદ્ધિ)નો મદઃ અમે લખપતિ, કરોડપતિ, રાજાધિરાજ, અમારો મહિમા કહ્યો ન જાય. અન્ય રાજા કે ધનિકો સાથે પોતાની સરખા-મણી. દશાર્ણભદ્રનો દાખલો ૭. વિદ્યામદઃ અમે ગ્રેજ્યુએટ, અમે ચાન્સેલર મેડલીસ્ટ, અમારી અદ્‌ભુત વિવાદશક્તિ, અમે વિદ્યાભૂષણ, અમે ખિતાબધારી (વિદ્યાને અંગેના). સ્થૂલિભદ્રની પોતાની શક્તિ બહેનોને દેખાડવાની તમન્ના. સિંહરૂપ ધારણ પદવીને અંગે માનપત્ર લેવાની અપેક્ષા. ૮. લાભનો મદ

For Private And Personal Use Only

સેવાધર્મ

લેખક–સાહિત્યચંદ્ર બાલચંદ હીરાચંદ, માલેગામ

ભકત દેવની ભક્તિ કરે, શિષ્ય ગુરુની ભક્તિ કરે, પુત્ર પિતાની ભકિત કરે, પત્ની પતિની ભકિત કરે, સેવક માલિકની ભક્તિ કરે, વિદ્યાર્થી પાઠક કે માસ્તરની ભકિત કરે એમ ભકિત કરવાના અનેક સંબંધો, પ્રસંગો અને આચારો ગણાય છે. એ બધા પ્રસંગો સુસંવાદી અને સદિચ્છાપૂર્વક અને સદ્‌ભાવપૂર્વક ચાલતા હોય તો જગતમાં સંતોષ, સમાધાન અને શાંતિ અબાધિતપણે ચાલુ રહે એમાં શંકા નથી. પણ એમાં વિદ્રોહ, સ્વાર્થ, લાલચ અને અદેખાઈ જાગે તો એ પુણ્યપ્રદ પ્રસંગો અને સંબંધો ઉલટા પાપકારક નિવડે છે.

ભક્ત લાલચુ થઇ દેવની પૂજા કરતો હોય, દેવને લાલચ બતાવી પોતાનું ઐહિક કાર્ય કરાવી લેવા માગતો હોય, શિષ્ય ગુરુને પોતાનો એક તાબેદાર ગણી એની પણ ઈર્ષ્યા કરી એની ઉપર પોતાની છાપ દસાવવા માગતો હોય એટલું જ નહીં પણ પોતે ગુરુ કરતા વધુ જ્ઞાની છે એવું લોકોમાં પ્રચલિત કરતો હોય ત્યારે એનું ‘ઉચ્ચાસણે સમાસણે’ બોલવું કેટલું અર્થહીન થઈ જાય છે? પુત્ર જ્યારે પિતાને પૂજ્ય ગણી તેની સેવા કરવાને બદલે તેને મૂર્ખ ઠરાવી તેની મશ્કરી કરતો હોય, પત્ની જ્યારે વારેઘડી પતિને ભાંડતી હોય, સેવક જ્યારે માલિકને તુચ્છ ગણી તેનો ઉપરી થઈ બેસે, અને વિદ્યાર્થી જ્યારે અધ્યાપક કે પ્રાધ્યાપકને પણ પોતાનો નોકર ગણી સામે અનેક અનિચ્છનીય દેખાવો રજુ કરે ત્યારે સેવાધર્મનું શું મહત્વ રહે? અને એવા વર્તનને જ સેવાધર્મ ગણવામાં આવે તો ધર્મ શબ્દનો અર્થજ ફેરવી નાખવો પડે. અને ધર્મ શબ્દમાં કાંઇ સ્વારસ્ય જ ન રહે હવે એથી ઉલટી સ્થિતિનો આપણે વિચાર કરીએ.

જ્યારે દેવ જ ભક્તનું કામ કરી આપવા માટે અમુક રકમ કે વસ્તુની લાલચ માગે અગર અમુક રકમ કે ક્રિયા મેળવવા માટે ભકતને કનડે, અને તેની ઉપર સંકટો લાવે અને પોતાની માંગણી પૂર્ણ થતા તેની ઉપર પ્રસન્ન થાય, આવા કામ કરનારો કોઇ દેવ હોય તો એ દેવ કોઇ ગુન્હેગાર અને લુચ્ચો હોવો જોઇએ. આવો દેવ તો જગતના લાલચુ ભગતોએ પોતાની જ પ્રતિકૃતિ જેવો એ દેવ નિર્માણ કરેલો હોવો જોઇએ અગર એવા દેવને આગળ કરી પોતાના પેટનો ધંધો ચલાવનારા પૂરોહિતો, પુજારીઓ વગેરેએ એ દેવનું ધતિંગ ઉભુ કરેલું હોવું જોઇએ. શિષ્ય એ પોતાની ચાકરી કરનારો વગર પગારનો નોકર છે અને રાત–દિવસ એ પોતાની સેવા જ કરતો રહે એમ જો કોઈ ગુરુ માનતો હોય તો એના ગુરુપણાની કિંમત કેટલી ગણાય? શિષ્ય ભણીગણી તૈયાર થઇ ગુરુ બને એવી આકાંક્ષાને બદલે એને ગુરુ હંમેશ કનડ્યા જ કરે ત્યારે એ ગુરુ કેવો? પિતા જ્યારે પોતાના વેપાર અને કાર્યની પુત્રને સમજણ ન જ આપે અને વારેઘડી એના દોષો જ બતાવી એને નિરુત્સાહ કરે ત્યારે એવા પૂજ્ય ગણાતા પિતાની પણ કિંમત કેટલી? પોતાનો દિકરો બધી રીતે આગળ વધે, નામના મેળવે એમ કરવાને બદલે એને તદ્દન અજ્ઞાન રાખે એવો પિતા હોય છતાં કાર્ય તો શત્રુનું જ

(શ્રી વર્દ્ધમાન–મહાવીર)

પોતે ઘરાક સમજાવવામાં કુશળ છે, પોતે છ ખંડનો ધણી છે, પોતે ઊડતા પંખીને પાડે તેવો તાકાતવાળો છે વગેરે. આ આઠે પ્રકારના મદ નંદન મુનિમાં નહોતા. એ ધન ઐશ્વર્યમાં રાચતા નહિ, એ જ્ઞાનનો ગર્વ કરતા નહિ અને તપ કરવાનો દેખાડો કરતા નહિ.[1]

(ચાલુ)

---

૧. અનુક્રમમાં ફેર સાથે આઠ મદોને યાદ રાખવા નીચેનો શ્લોક ઉપયોગી છે:

जार्तिलाभकुलैश्वर्यं, तप रूप बल श्रुतौ;
कुर्वन्मदं पुनस्तानि, हीनानि लभते जनः.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કરતો હોય એમ નથી જણાતું ? પતિ પણ પત્નીને હમેશ ત્રાસ આપતો રહે અને એને સુખમાં અંશ-ભાગી પણ ન કરે ત્યારે એ પતિનું મહત્વ ક્યાં રહ્યું ? માલેક જો સેવકને આઠે પહોર દબડાવ્યા જ કરે અને એના નહીં છતા દોષો બબડ્યા જ કરે અને એની અગવડો જોવા તરફ આંખ આડા કાન જ ધરે ત્યારે નોકર માલેકનું બહુમાન કેટલું રાખે ?

અમારો કહેવાનો મતલબ એ છે કે, સેવ્ય અને સેવક પરસ્પરની જવાબદારી ઓળખી પોતપોતાની મર્યાદામાં રહી કામ કરતા રહે તો જ તે દીપી નિકળે, અને સેવાધર્મને સફળતા મળે. એટલા માટે જ કહ્યું છે કે,

સેવાધર્મ : પરમગહનो योगिनामप्यगम्य : ।

મતલબ કે, સેવાધર્મ આચરણમાં લાવવો અને પ્રત્યક્ષ ફલિત કરી બતાવવો એ યોગીઓ માટે પણ અગમ્ય જ રહેલો છે. જ્યારે યોગમાર્ગમાં આગળ વધેલા અને સર્વસ્વ ત્યાગ કરવા તૈયાર થએલા યોગી ગણાતા સત્પુરૂષો માટે સેવાધર્મ પાળવો કઠણ જણાયો છે; ત્યારે સામાન્ય માણસ તે પૂર્ણતયા આચરી ન શકે એમાં આશ્ચર્ય માનવાનું કારણ નથી. એવો જે સેવાધર્મ તેનું રહસ્ય સમજવા માટે આપણે પ્રયત્નશીલ રહીએ એ આપણું કર્તવ્ય છે.

સેવાધર્મ પાળવા માટે તૈયાર થએલો માણસ સેવક કહેવાય છે. તેમ જેની એ સેવા કરવા માટે તૈયાર થાય છે તે એનું સેવ્ય હોય છે. સેવ્યની ભાવના સેવકનું નિરપવાદપણે ભલું કરવું એવી શુદ્ધ નિરપવાદ હોય. પોતા કરતા સેવક કે શિષ્ય વધુ કાર્યક્ષમ અને વધુ લાયક બને એટલું જ નહીં પણ જ્ઞાનમાં પોતાનો જ શિષ્ય પોતાને પરાભૂત કરે એવી ભાવના ગુરુની હોવી જોઇએ. शिष्यादिच्छेत्परा-भवम् । જો નિર્મળ ભાવના સેવ્યની હોય તો જ શિષ્ય ગુરૂનું સ્થાન દીપાવવાને લાયક થાય. જેમ જ્ઞાન માટે આવું કહેવાય તેવી જ વૃત્તિ સંસારી માણસની હોવી જોઇએ. સેવકની લાયકી વધે તેની નામના વધે ને જગતમાં તે સારો ગણાય એવી ભાવના સેવ્ય રાખે તો જ પરસ્પરાવલંબન સફળ નિવડે. સેવ્ય અને સેવક કે ગુરુ અને શિષ્ય એકેકનું ભલુ જ ચિંતે એકેક માટે સદ્ભાવના જ રાખે તો બન્નેની નિરપવાદપણે ઉન્નતિ થયા વગર રહે જ નહીં.

શિષ્ય ગમે તેટલો આગળ વધે તો પણ એ સમજી રાખે કે, આગળ વધવામાં મુખ્ય કારણભૂત તો ગુરુ જ છે. દિકરો ગમે તેટલો આગળ વધે તો પણ પોતાના પિતાની છત્રછાયા અને એમનું માર્ગદર્શન એ જ પોતાની ઉન્નતિનું કારણ છે એ વસ્તુ પોતાની નજર સામે જાગૃત રાખે. જરા જેવો પણ કોઇનો ઉપકાર આપણા ઉપર થયેલો હોય તો તે પણ આપણા મન સાથે જોડી રાખવો જોઇએ. કારણ એવો ઉપકાર કરવાની આત્માની ઉંચા પ્રકારની બુદ્ધિ જાગૃત રહે અને આપણે પણ પરોપકાર કરવાની બુદ્ધિ જાગે અન્ય ઉપર ઉપકાર કરવાની પરોપકાર વૃત્તિ જાગૃત રાખવાની જેમ આપણને જરૂર છે, તેમ આપણે કરેલા ઉપકાર ત્વરિત ભૂલી જવાની પણ જરૂર છે. ઉપકાર કરતી વખતે આપણે કોઈ મોટા છીએ અને બીજા ઉપર ઉપકાર કરીએ છીએ એવી અહંકારની ભાવના રાખવાથી આપણી ઉપકાર કરવાની વૃત્તિને ઘણી હાની પહોંચે છે. ઉપકાર કરવાથી થતા પુણ્યનો અહંકારથી છેદ ઉડી જાય છે. અને ઉપકાર વૃત્તિ નિષ્ફળ થઇ જાય છે. ઉપકાર કરવાની વૃત્તિ કેટલું ઉંચુ ફળ આપનારી થાય છે એ માટે પ્રભુ મહાવીરના પ્રથમ ગણાતા નયસારના ભવનો વિચાર કરીએ.

પ્રભુ મહાવીરના મહત્વના ગણ્ય ભવોમાં નયસારનો ભવ આવે છે. નયસાર એક રાજાનો મુખી હતો. હાલની ભાષામાં કહીએ તો એ બાંધકામ ખાતાનો મંત્રી હતો. એ જંગલમાં ઈમારત બાંધ-વાના લાકડા લેવા ગયો હતો. મહેલ બાંધવા માટે ઉપયોગી લાકડા ભેગા કરવા એ એનું કામ હતું. જંગલમાં ખુબ રખડવું પડેલું. બપોરનો વખત થયો. માથે સૂર્ય પોતાના પ્રખર કિરણો નાખતો હતો. પરિશ્રમને લીધે ભૂખ પણ ખૂબ લાગેલી. ભોજનની તૈયારી એક ઝાડની છાયામાં થઈ. જમવા

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

બેસવાનો વખત થઈ ગયો. એવામાં સરળ સ્વભાવી નયસારના મનમાં વિચાર આવ્યો કે આ વખતે કોઈ અતિથિ આવે તો એની સાથે ભોજન કરવામાં આનંદ આવે. પણ એ વનવગડામાં માનવી ક્યાંથી મળે? ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેંકી ત્યાં દૈવવશાત્ એક સાધુ-ઓનો સમુદાય આવતો જોયો. બે-ત્રણ સાધુઓ માર્ગમાં ભૂલા પડી ગએલા ત્યાં અનાયાસે આવી ચઢ્યા. તેઓને માર્ગ કરતાં અન્નપાણીની ભૂખ વધારે લાગેલી હતી. ખરા બપોરે તુરતાંત એ મહાત્માઓ સામે નયસાર દોડી ગયો. પરિસ્થિતિ ઉપરથી એ મહાત્માઓની જરૂરીઆત તેણે ઓળખી લીધી. અને પ્રથમ આહાર-પાણી ગ્રહણ કરવાની વિનંતિ કરી. સંત મહાત્માઓને તેનો ખપ જ હતો. તેઓ નયસારના ભોજન સ્થળે આવ્યા. નય-સારને તો અમૃત મળ્યા જેવો આનંદ થયો. સોનામાં સુગંધ ભળી. અપેક્ષા કરતા અનંતગણું મળ્યું. એને તો કોઈ પણ માણસ મળે તેને ભોજન કરાવવાનો ભાવ હતો. અને મળ્યા તપસ્વી સંત મહાત્માઓ. એના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. એ તો હોંશભર્યા મનથી મહાત્માને વહોરાવવા માંડ્યો. દાતારને સત્પાત્ર મળ્યું. સેવ્ય, સેવક ને સોનાનો ત્રિવેણી સંગમ મળ્યો. અન્નનું સત્પાત્રમાં દાન કર્યા પછી નયસારનું ચિત્ત પ્રફુલ્લિત થયું. એના રોમે-રોમમાં હર્ષ અને આનંદની ઉર્મીઓ ઉઠવા માંડી. એને પોતાના જન્મનું સાફલ્ય થયાનો આનંદ આવ્યો. સેવાનો આલ્હાદ એના આત્માની સાથે તાણાવાણાની પેઠે એકરૂપ થઈ ગયો. સાચી સેવાનો લાભ એને મળ્યો. સેવાધર્મ નયસારે આચરી બતાવ્યો. યોગ્યપાત્રની ખરી જરૂરી વખતે એણે સેવા કરી. એ સેવામાં ન હતો સ્વાર્થ કે ન હતો અહંકાર, એ સેવાનું મને અમુક ફળ મળશે એવી એના મનમાં અંશ માત્ર પણ કલ્પના હતી નહીં. નિર્ભેળ અને નિરપેક્ષ સેવાનો એકાંત આનંદ એમાં હતો કર્તવ્યનું સમાધાન હતું.

નયસારને એવી શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થ સેવાનું ફળ શું મળ્યું? એના આત્માને સાત્વિક આનંદ મળ્યો અને સમ્યક્ત્વનો દૃઢ પાયો નંખાયો. ત્યાગ અને દાનવૃત્તિ એ એના આત્માનો સ્થાયી ભાવ બની ગયો. એ પછી પ્રભુ મહાવીરના આત્માએ અનેક જન્મો લીધા કડવા મીઠા અનંત પ્રસંગોનો એ આત્માને અનુભવ મળ્યો. તો પણ એ નયસારના ભવમાં જે દાનધર્મની સેવાનો લાભ મળ્યો હતો તે અખંડ રીતે એને શુદ્ધ માર્ગે વાળતો જ રહ્યો. એના સ્વભાવમાં એ શુદ્ધ ગુણ વણાઈ ગયો હતો અને એ જ સમ્યક્ત્વ ગુણ એને વારંવાર સાચા માર્ગે વાળવા માટે કારણ-ભૂત થયો. મુનિનું દાન કહો કે સેવા કહો નયસારના આત્માની એ ભૂખ હતી. એ ભૂખ ભાંગવાથી નયસારને આત્મતૃપ્તિ મળી હતી. એ સેવા નિર્વિષ હતી. એ શુદ્ધ અને પવિત્ર હતી. એમાં ફલાકાંક્ષાનું નામ પણ ન હતું. એટલા માટે જ કહ્યું છે કે, સેવાધર્મ યોગીઓને પણ પાળવો મુશ્કેલ છે. યોગિઓ તપસ્વિઓના મનમાં ઉંડે ઉંડે પણ સુખની લાલસા હોય છે. સ્વર્ગ કે મુક્તિનું સુખ એ વાંછે છે. અને જ્યાં સુધી એવી આકાંક્ષા અંશતઃ પણ જાગૃત હોય છે ત્યાં સુધી સાચો સેવાધર્મ આચરણમાં આવ્યો એમ કહેવાય નહીં.

સેવાધર્મમાં ફળની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી તે ફળી-ભૂત થતો નથી. એ માટે ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે,

कर्मण्येवाधिकरस्ते मा फलेषु कदाचन ।

કર્મ એટલે કર્તવ્ય ભાવે સેવા કરતા રહેવું જોઈએ. ફળની આકાંક્ષા હોવી નહીં જોઈએ. નિઃસ્વાર્થનું ફળ મળ્યા વિના રહેવાનું જ નથી. એનું ફળ તો નિઃસંદેહ મળવાનું જ છે, ત્યારે તેના માટે ઝંખના શા માટે રાખવામાં આવે? પણ એમ થતું નથી. કરતી વખતે એનું શું ફળ મળશે એની આપણે પહેલાથી જ ઇચ્છા ધરાવીએ છીએ. જેમ નાના છોકરાને કડવું ઓસડ પાતી વખતે લાલચ બતાવવામાં આવે છે કે, આ ઓસડ પીએ તો સાકર ખાવા મળશે એવો એ પ્રકાર થાય છે. સાકરની લાલચે ઓસડ પીવાય છે. તેમ સુખની લાલચે સેવા કરાય છે. એમ જ્યાં સુધી થતું હોય ત્યાં સુધી સેવાધર્મ આચરવામાં આવ્યો એમ શી રીતે સમજાય? સેવાધર્મ તો નિઃસ્વાર્થ અને શુદ્ધ ભાવે થવો જોઈએ એવા સેવાધર્મનું રહસ્ય બધાઓને સમજાય એવી ભાવનાથી વિરમીએ છીએ.

For Private And Personal Use Only

તીર્થંકરોના લાંછનો અને લક્ષણો

લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.

'તીર્થ' શબ્દના વિવિધ અર્થ થાય છે.[1] એને લઇને 'તીર્થંકર'ના પણ ભિન્ન ભિન્ન અર્થ કરાય છે. પ્રસ્તુતમાં ધર્મ-તીર્થંકર અને તે પણ સર્વજ્ઞ અભિપ્રેત છે એવા તીર્થંકરોને જૈન સાહિત્યમાં અરિહંત-પંચપરમેષ્ઠી પૈકી એક તરીકે ઓળખાવાયા છે. આવા તીર્થંકરો અત્યાર સુધીમાં અનંત થયા છે અને હવે પછી અનંત થનાર છે એમ જૈન દર્શનનું કહેવું છે, કેમ કે આ દર્શન પ્રમાણે જગત્ અનાદિ અનંત છે અને મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ કોઇ અમુક જ વખતે-કાળમાં થઇ નથી.

'લાંછન' એ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. એનો અર્થ 'ચિહ્ન' થાય છે. પ્રત્યેક તીર્થંકરના-જિનેશ્વરના દેહ ઉપર અમુક પ્રકારનું ચિહ્ન હોય છે એને 'ધ્વજ' પણ કહે છે. 'લાંછન' માટેનો પાઇય (પ્રાકૃત) શબ્દ 'લંછણ' છે.

જૈનોની—શ્વેતાંબરોની તેમ જ દિગંબરોની માન્યતા મુજબ આપણા આ દેશમાં-ભારત વર્ષમાં ચાલુ 'હુંડા' અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ચોવીસે તીર્થંકરોને એક યા બીજા પ્રકારનું લાંછન હતું. 'કલિકાલસર્વજ્ઞ' હેમચન્દ્રસૂરિએ અભિધાનચિન્તામણિ (કાંડ ૧)નાં નિમ્નલિખિત બે પદ્યોમાં ચોવીસ લાંછનોનો ઉલ્લેખ કર્યો છેઃ—

" वृषो गजोऽश्वः प्लवगः,
क्रौञ्चोऽब्जं स्वस्तिकः शशी ।
मकरः श्रीवत्सः खड्गी.
महिषः शूकरस्तथा ॥ ४७ ॥
श्येनो वज्रं मृगश्छागो,
नन्द्यावर्त्तो घटोऽपि च ।
कूर्मो नीलोत्पलं शङ्खः,
फणी सिंहोऽर्हतां ध्वजाः ॥ ४८ ॥ "

આમ અહીં નીચે [illegible]નાં ચોવીસ લાંછનો ગણાવાયાં છેઃ—

(૧) બળદ, (૨) [illegible] (૩) ઘોડો, (૪) વાંદરો, (૫) ક્રૌંચ, (૬) કમળ, (૭) [illegible] સ્વસ્તિક(સાથિયો), (૮) ચન્દ્ર, (૯) મગર, [illegible] (૧૧) ગેંડો, (૧૨) પાડો, (૧૩) [illegible] (૧૫) વાજ, (૧૫) [illegible] (૧૬) હરણ, (૧૭) [illegible] નન્દ્યાવર્ત, (૧૯) ઘડો, (૨૦) કાચબો, [illegible] કમળ, (૨૨) શંખ, (૨૩) સર્પ [illegible] સિંહ.

ઉપર [illegible] હકીકત [illegible] વિચાર [illegible] મુજબ [illegible]

" વ [illegible]

મય [illegible]

વર્દ્ધ [illegible]

નીર [illegible]

[illegible]

પ [illegible] પંક્તિ [illegible] હંત [illegible]

1. જુઓ શબ્દરત્ન મહોદધિ (ભા. ૧, પૃ. ૯૧૦).

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

હવે આપણે **અભિધાનચિન્તામણિ** કરતાં પ્રાચીન કૃતિઓ વિચારીશું. આ અભિધાનચિન્તામણિની રચના વિ. સં. ૧૧૯૯ થી ૧૨૦૮ના ગાળામાં થઈ હોય એમ લાગે છે.[1] નેમિચન્દ્રસૂરિએ રચેલા **પવયણસારુદ્ધાર** ઉપર સિદ્ધસેનસૂરિએ **તત્ત્વપ્રકાશિની** નામની વૃત્તિ વિ. સં. ૧૨૪૮ કે પછી વિ. સં. ૧૨૭૮માં રચી છે. એ વિચારતાં **પવયણસારુદ્ધાર** અભિધાનચિન્તામણિ કરતાં પ્રાચીન હોય એમ ભાસે છે. એ ઇ. સ. ની આઠમી સદી પછીની કૃતિ છે એમ કેટલાક ઉલ્લેખો જોતાં જણાય છે. આ કૃતિના ૩૧મા દાર (દ્વાર) તરીકે ગા. ૩૭૯-૩૮૦ રૂપે વર્તમાન ચોવીસીનાં ૨૪ લાંછનો દર્શાવાયાં છે. આ જ ગાથાઓ પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ **વિચારસારપયરણ**માં આપી છે. એ એમણે આ કૃતિમાંથી લીધી હશે. અથવા તો આ ગાથાઓ નેમિચન્દ્રસૂરિએ જેમાંથી ઉદ્ધૃત કરી હશે તેમાંથી લીધી હશે.

શીલાચાર્યે વિ. સં. ૯૨૫માં **ચઉપન્નપુરિસચરિય** રચ્યાનું મનાય છે એ ગ્રંથ મારી સામે નથી એટલે એમાં લાંછનો વિષે કોઈ નિરૂપણ હોય તો તેની નોંધ કરવી બાકી રહે છે.

વિહરમાણ તીર્થંકરોનાં લાંછનો—અત્યારે જેમ આપણા આ 'ભરત' ક્ષેત્રમાં કોઈ તીર્થંકર વિચરતા નથી—વિદ્યમાન નથી તેમ બાકીનાં ચાર ભરત ક્ષેત્રોમાં તેમ જ પાંચે એરવત ક્ષેત્રોમાં પણ નથી. પરંતુ મહાવિદેહની વાત જુદી છે. એમાં અત્યારે વીસ તીર્થંકરો છે—એમને "વીસ વિહરમાણ તીર્થંકરો" તરીકે ઓળખાવાય છે. એ વીસેને-જિનવીસીને ઉદ્દેશીને ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ એકેક સ્તવન રચ્યું છે. એમાં વીશે તીર્થંકરોનાં લાંછનોનો ઉલ્લેખ છે. આ બાબત હું તીર્થંકરના નામપૂર્વક રજૂ કરું છું:—

૧ સીમંધર	બળદ	૧૧ વજ્રધર	શંખ
૨ યુગમંધર (યુગંધર)	હાથી	૧૨ ચન્દ્રાનન	બળદ
૩ બાહુજિન	હરણ	૧૩ ચન્દ્રબાહુ	કમળ
૪ સુબાહુ	વાંદરો	૧૪ ભુજંગ	,,
૫ સુજાત	સૂર્ય	૧૫ ઇશ્વર	ચન્દ્ર
૬ સ્વયંપ્રભ	ચન્દ્ર	૧૬ નેમિપ્રભ	સૂર્ય
૭ ઋષભાનન	સિંહ	૧૭ વીરસેન[1] (વારિષેણ)	બળદ
૮ અનંતવીર્ય	હાથી	૧૮ મહાભદ્ર	હાથી
૯ સુરપ્રભ	ઘોડો	૧૯ ચન્દ્રયશા	ચન્દ્ર
૧૦ વિશાલ	સૂર્ય	૨૦ અજિતવીર્ય	સ્વસ્તિક

વિવિધપ્રશ્નોત્તર (ભા. ૧, પૃ. ૫૬)માં નિમ્નલિખિત ગાથા અપાઈ છે—

"वसह गय हरिण कवि रवि ससि सिंह करी य चन्द्रभाणू य । संखो वसहो कमलो कमलो ससि सूर वसहो य ॥ १८ ॥ हत्थी य चदो संत्थिय"

આ ઉલ્લેખ "વિહરમાન એકવિંશતિસ્થાનક" નામના ગ્રંથમાં હોવાનું કહ્યું છે. આના કર્તાનું નામ દર્શાવાયું નથી. **જિનરત્નકોશ** (વિભાગ ૧, પૃ. ૩૬૧)માં **શી**લદેવે રચેલી અને સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત **વિહરમાણજિનએકવિંશતિસ્થાન** નામના જે ગ્રંથનો ઉલ્લેખ છે તે આ જ હશે, અને જો એમ જ હોય તો એ પાઇય ભાષામાં હોઇ એનું નામ 'વિહરમાણ-જિણેગવીસઠ્ઠાણ' હોવું જોઇએ. આ ગ્રંથ કોઈ સ્થળેથી પ્રકાશિત થયાનું જાણવામાં નથી.

ઉપર્યુક્ત ગાથાઓ પ્રમાણે સુરપ્રભ નામના નવમા તીર્થંકરનું લાંછન ઘોડો નથી પરંતુ ચન્દ્ર છે, જ્યારે બાકીનાં લાંછનો તો ન્યાયાચાર્યે દર્શાવ્યાં છે તે જ છે. આથી એમ ભાસે છે કે કોઈ કોઈ તીર્થંકરના લાંછન વિષે મતાંતર હશે.

૧. જુઓ મારું પુસ્તક નામે જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (અંક ૧, પૃ. ૧૧૫).

૧ ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહના પ્રથમ વિભાગમાં પૃ. ૨૫ અને ૬૮માં 'વીરસેન છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

અહીં જે વીસ લાંછનો ગણાવાયાં છે તે પૈકી કેટલાંક સમાન છે, પરંતુ એ તો ભિન્ન ભિન્ન મહાવિદેહના તીર્થંકરો અંગે છે (અને 'મહાવિદેહ' પાંચ છે) એટલે લાંછન ઉપરથી તીર્થંકરને ઓળખવામાં વાંધો આવે તેમ નથી.

શાશ્વત–જિનપ્રતિમાનાં નામ–તીર્થંકરોનાં વિવિધ નામો પૈકી (૧) **ઋષભ**, (૨) ચન્દ્રાનન, (૩) **વારિષેણ** અને (૪) **વર્ધમાન** એ ચાર નામો શાશ્વત જિનપ્રતિમાનાં ગણાય છે.[1] આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું આ નામધારી તીર્થંકરોનાં લાંછનોનાં નામ પણ શાશ્વત છે? જો એમ જ હોય તો વર્તમાન ચોવીસી અને વિહરમાણજિનવીસી વિચારતાં એ લાંછનો વૃષભ યાને બળદ અને સિંહ એમ બે જ છે.

શાશ્વત જિનપ્રતિમાના નામવાળી ચાર મૂર્તિઓ કોઈ ગામમાં કે નગરમાં છે ખરી અને હોય તો ક્યાં? અહીં ગોપીપુરામાં વાસુપૂજ્યસ્વામીના દહેરાસરમાં છેક ઉપલેમાળે એકેક દિશામાં અનુક્રમે **ઋષભદેવ**, **વારિષેણ**, **સીમંધરસ્વામી** અને **ચન્દ્રાનન**ની પ્રતિમા છે. વિશેષમાં **વારિષેણ**નું લાંછન બળદ નથી. આથી બે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે:

(૧) મહાવીરસ્વામી(વર્ધમાન)ને બદલે સીમંધરસ્વામીની પ્રતિમા કેમ છે?

(૨) વારિષેણનું લાંછન ભિન્ન કેમ છે? શું એ મતાંતરને આભારી છે? આવું અન્ય કોઇ તીર્થંકર માટે છે ખરૂં?

૧૭૦ તીર્થંકરોનાં લાંછનો–પાંચે ભરત, પાંચે એરવત અને પાંચે મહાવિદેહ પૈકી પ્રત્યેકના બત્રીસ વિજયો એમ કુલે તે ૧૭૦ ક્ષેત્રો થાય એ દરેકમાં તીર્થંકર હોય એટલે સમકાળે ૧૭૦ તીર્થંકરો હોય[2] એવી ઘટના વિરલ છે. આવું **અજિતનાથ**ના સમયમાં બન્યું હતું પરંતુ એ તમામ તીર્થંકરોનાં નામ કે એ બધાનાં લાંછનોનાં નામ જોવા જાણવામાં નથી.

સ્થાન–આપણા દેશમાંની વર્તમાન ચોવીસીને ઉદ્દેશીને સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે ચોવીસે તીર્થંકરોને જાંઘ ઉપર એકેક લાંછન હતું. આ સંબંધમાં **અભિધાનચિંતામણિ** (કાંડ ૧, શ્લો. ૪૭–૪૮)ને અંગેની સ્વોપજ્ઞ વિવૃતિ (પૃ. ૧૭)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:–

"एते च दक्षिणाङ्गविनिवेशिनो लाञ्छनभेदा इति"

આ ઉપરથી એ વાત ફલિત થાય છે કે **ઋષભ**દેવાદિનાં લાંછનો એમના શરીરના જમણા ભાગમાં હતાં.

આવસ્સયની નિજ્જુત્તિની ગા. ૧૦૮૦ નો નિમ્નલિખિત પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું છે કે **ઋષભ**દેવને બંને જાંઘ ઉપર બળદનું એકેક લાંછન હતું:–

" ऊरूसु उसभलञ्छण उसभं सुमिणम्मि तेण उसभजिणो "

જિનમૂર્તિઓનાં લાંછનો–આજકાલ જે જિનેશ્વરોની મૂર્તિઓ જોવાય છે. તે પૈકી કેટલીક પાષાણની તો કેટલીક ધાતુની છે. પ્રતિષ્ઠા કરાયા બાદ જ મૂર્તિ પૂજવા યોગ્ય ગણાય છે.

જિનમૂર્તિઓ ત્રણ પ્રકારની જોવાય છે: (૧) પદ્માસનવાળી, (૨) [1]અર્ધ–પદ્માસનવાળી અને (૩) કાયોત્સર્ગસ્થ.[2] પહેલી બે પ્રકારની મૂર્તિઓ બેઠેલા તીર્થંકરની હોય છે. તો ત્રીજા પ્રકારની મૂર્તિ ઊભા રહેલા તીર્થંકરની હોય છે આ ત્રણે પ્રકારની મૂર્તિઓને લાંછન હોય છે, પરંતુ એ જાંઘ ઉપર નહિ, કિન્તુ અન્ય સ્થળે હોય છે. પહેલા બે પ્રકારની

૧. જુઓ **પવયણસારુદ્ધાર** (ગા. ૪૯૧). અહીં વૃષભને બદલે ઉસહસેણ અર્થાત્ વૃષભસેન નામ છે.

૨. જુઓ **પવયણસારુદ્ધાર** (ગા. ૩૨૭).

૧. આવી મૂર્તિ ભાગ્યે જ જોવાય છે. આવી એક મૂર્તિ ડભોઈમાં અને એક ભાંડુકમાં છે, જ્યારે કેટલીક કુલ્પાકજીમાં છે.

૨. તીર્થંકર જે રીતે સમવસરણમાં બેસીને દેશના દે છે તેવી એમની મૂર્તિ કોઈ સ્થળે છે ખરી અને હોય તો તે ક્યાં? તીર્થંકરની અલંકારથી યુક્ત મૂર્તિ પાટણમાં હોવાનું સાંભળ્યું છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

જિનમૂર્તિઓને લાંછનો પલાંઠીની નીચેની બેઠકમાં વચ્ચોવચ્ચ હોય છે જ્યારે ત્રીજા પ્રકારની [1]જિન-મૂર્તિઓને બે પગ જે બેઠક ઉપર ટેકવેલા હોય છે એ બેઠકની વચમાં હોય છે.

અહીંના શ્રાવક શેરીમાંના ચન્દ્રપ્રભસ્વામીના દહેરાસરમાં જ્ઞાનવિમલસૂરિએ વિ. સં. ૧૭૮૦ માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલી પદ્માસનવાળી ધાતુની એક સળંગ મૂર્તિ છે. એ આદીશ્વરની છે અને એને તો લાંછન છે. પરંતુ એમના ખોળામાં જે [2]અન્ય તીર્થંકરની મૂર્તિ છે [3]તેને લાંછન જણાતું નથી.

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે જિનમૂર્તિને લાંછન જિનની જેમ દેહના કોઇ ભાગમાં હોતું નથી. આ ફેરફારનું કારણ એમ મનાય છે કે મૂર્તિમાં કોઇ સ્થળે લાંછન હોય તો તે ઝટ જણાઇ આવે નહિ, જ્યારે બેઠક માટેની વાત જુદી છે.

ઓળખ—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, દત્તાત્રેય, રામચન્દ્ર વગેરે વૈદિક હિન્દુઓના દેવોની તેમ જ અંબિકા, મહાલક્ષ્મી વગેરે દેવીઓની મૂર્તિમાં કોઈ ને કોઈ વિશિષ્ટતા હોવાથી એ ઝટ ઓળખી શકાય છે. જૈન તીર્થંકરોની મૂર્તિ વીતરાગતાની દ્યોતક હોઈ એના હાથમાં કે અન્યત્ર કોઇ સરાગતાનું ચિહ્ન હોતું નથી. બધા જ તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ એક-સરખી દેખાય છે અલબત્ત પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ એના માથા ઉપરની ફેણને લઇને જુદી તરી આવે છે ખરી, પરંતુ [4]સુપાર્શ્વનાથની કોઇ કોઈ મૂર્તિને ફેણ જોવાય છે એટલે એ બેમાં કઈ મૂર્તિ કોની છે તે જાણવા માટે [5]લાંછન, અન્ય તીર્થંકરોની મૂર્તિ ઓળખવાના એક સાધનરૂપે અહીં પણ કામ લાગે છે.

અહીં એ વાત ઉમેરીશ કે પાર્શ્વનાથની એક પ્રાચીન મૂર્તિ આજે ઉપલબ્ધ છે તેમાં સર્પને બદલે અન્ય જ લાંછન છે તો આ શું ભૂલનું પરિણામ હશે કે કોઈ કોઈ કહે છે તેમ લાંછનો નક્કી થયા—અમુક તીર્થંકરનું અમુક લાંછન છે એવું નિર્ણયાત્મક વિધાન કરાયું તે પહેલાંની આ મૂર્તિ છે?

અહીં બીજા પણ બે પ્રશ્નો આ વિષયના નિષ્ણાતોને હું પૂછું છું અને સાથે સાથે એના આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવા તેમને વિનવું છું :—

(૧) પાર્શ્વનાથની ફેણવાળી મૂર્તિઓમાં ફેણોની સંખ્યા ભિન્ન ભિન્ન જોવાય છે તો તેનું શું કારણ છે?

(૨) ઋષભદેવે પાંચ મુષ્ટિ લોચ ન કરતાં ચાર મુષ્ટિ લોચ કર્યો છે. એમના મસ્તક ઉપર કેશ રહ્યા છે આ જોઈ શકાય એવી એમની મૂર્તિ છે ખરી અને હોય તો ક્યાં?

દિગંબરીય મંતવ્ય—શ્વેતાંબરો અને દિગંબરોનાં મંતવ્યોમાં કોઇ કોઈ બાબતોમાં ભેદ જોવાય છે. દાર્શનિક બાબતોમાં—દ્રવ્યાનુયોગને અંગે-ઝાઝો ફેર નથી. પરંતુ કથાનુયોગ તેમ જ ક્રિયાકાંડની વાત એથી જુદી છે. શ્વેતાંબરોના મતે તીર્થંકરની માતા એઓ ગર્ભમાં આવતાં ૧૪ સ્વપ્નો જુએ છે, જ્યારે દિગંબરોના મતે ૧૬ જુએ છે. વર્તમાન ચોવીસીનાં લાંછનો પરત્વે મતભેદ છે. એ નીચે મુજબ છે :—

પાંચમા, દસમા, ચૌદમા અને અઢારમા તીર્થંકરોનાં લાંછનો દિગંબર મંતવ્ય મુજબ અનુક્રમે ચક્રવાક, કલ્પવૃક્ષ, સાહુડી અને મત્સ્ય છે એટલું જ નહિ પણ ૫ંદરમા માટે વજ્રને બદલે વજ્રદંડ અને એકવીસમા માટે નીલકમળને બદલે રક્તકમળ છે.

આમ છ તીર્થંકરોનાં લાંછનો ભિન્ન છે અને તેમાં એનાં તો સર્વાંશે તેમ છે. ૧૮ તીર્થંકરોનાં લાંછનો બન્ને ફિરકાને મતે સમાન છે. દિગંબર

૧. આવી કોઈ કોઈ જિનમૂર્તિ લાંછન વિનાની પણ પણ જોવાય છે. દા. ત. અહીં (સુરતમાં) ગોપીપુરામાંના શીતળનાથના દહેરાસરના ભોંયરામાંની "સહસ્રફેણા પાર્શ્વનાથ" તરીકે ઓળખાતી મૂર્તિ.

૨. આ મહાવીરસ્વામી હશે.

૩. આવી બે તીર્થંકરોની ભેગી-એકના ખોળામાં બીજાની મૂર્તિ અન્યત્ર છે ખરી અને હોય તો ક્યાં?

૪ સુપાર્શ્વનાથની મૂર્તિને ફેણ હોય તે શું શાસ્ત્રસંમત વાત છે? જો ન જ હોય તો એની પ્રતિષ્ઠા કેમ કરાઈ?

૫ લાંછનો જિનમૂર્તિઓ ઓળખવાનું સાધન છે એ વાત ઉપર્યુક્ત ચૈત્યવંદનમાં દર્શાવાઈ છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

માન્યતા કેટલી પ્રાચીન છે એ બાબત અત્યારે હું તપાસ કરી શકું તેમ નથી. એથી હું અહીં તો એટલો જ ઉલ્લેખ કરીશ કે બાબુ જ્ઞાનચન્દ્ર જૈનીએ રચેલા અને એમણે ઈ. સ. ૧૯૧૭ માં પ્રસિદ્ધ કરેલા **જૈન બાલ ગુટકા** (ભા. ૧, પૃ. ૧૯-૨૫, આવૃત્તિ છઠ્ઠી)માં દિગંબર માન્યતા મુજબનાં ૨૪ લાંછનોનાં નામ અને એનાં ચિત્રો આપ્યાં છે, એમાં તો એમણે એકવીસમા તીર્થંકર માટે 'કમળ' એટલો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

લાંછનોનાં નામ—લાંછનોનાં નામ સંસ્કૃત, પાઇય અને ગુજરાતીમાં મેં અહીં આપ્યાં છે અને અન્યત્ર એ અન્ય ભાષાઓમાં પણ દર્શાવાયાં છે. તેમ છતાં શેનાં શેનાં લાંછનો જોવા જાણવામાં છે તે સૂચવવા અહીં હું ગુજરાતી નામો અકારાદિ ક્રમે આપું છું અને એનાં નામાંતરની વાત જતી કરું છું:—

કમળ, કમળ (નીલ), કમળ (રક્ત), કલ્પવૃક્ષ, કાચબો, ક્રૌંચ, ગેંડો, ઘડો, ઘોડો, ચક્રવાક, ચન્દ્ર, નન્દ્યાવર્ત, પાડો, બકરો, બળદ, બાજ.

ભૂંડ, મગર, મત્સ્ય, વજ્ર.

વજ્ર દંડ, વાંદરો, શંખ, શ્રીવત્સ, સર્પ.

સાહુડી, સિંહ.

સૂર્ય, સ્વસ્તિક, હરણ, હાથી.

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે લાંછનો તરીકે કેટલાંક પશુઓ, પંખીઓ, જલચર પ્રાણીઓ, સૂર્ય અને ચન્દ્ર તેમ જ અષ્ટ મંગળ પૈકી નન્દ્યાવર્ત અને સ્વસ્તિક ઈત્યાદિનો નિર્દેશ છે.

ચિત્રો—વર્તમાન ચોવીસીનાં લાંછનોનાં ચિત્રો વિષે મેં આ લેખમાં આ પૂર્વે ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે વિહરમાણ જિનવીસીનો જ અહીં વિચાર કરાશે. અહીંના ગોપીપુરામાંના મહાવીરસ્વામીના દહેરાસરમાં ચાંદીના ઢોળ ચડાવાયેલી તાંબાની પાટલી છે, એમાં વીસે તીર્થંકરો અને એમનાં લાંછનો આલેખેલાં છે. એમાં સુરપ્રભ નામના નવમા તીર્થંકરનું લાંછન ઘોડાને બદલે ચન્દ્રનું છે. શું આ કોઈ મતભેદને આભારી છે કે આ ભૂલ છે?

[1]**ઓવવાઇય**([2]સુત્ત ૧૬)માં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. એમાં એમણે "अट्ठसहस्सपडिपुण्णवरपुरिसलक्खणधरे" કહ્યા છે. આમ અહીં એઓ ૧૦૦૮ પ્રતિપૂર્ણ અને ઉત્તમ લક્ષણોથી લક્ષિત હોવાનો ઉલ્લેખ છે. નવાંગી વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિએ આની વૃત્તિમાં ૧૦૦૮ લક્ષણો ન ગણાવતાં સ્વસ્તિક ઇત્યાદિ એમ કહ્યું છે.

ઉત્તરજ્ઝયણ (અ. ૨૨, ગા.)માં અરિષ્ટ-નેમિને-જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર નેમિનાથને "अट्ठसहस्सलक्खणधर" કહેલ છે. 'વાદિવેતાલ' **શાન્તિસૂરિએ** એને અંગેની **પાઇયટીકા**(પત્ર ૪૮૯આ)માં નીચે મુજબ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે:—

"**अष्टसहस्रलक्षणधरः अष्टोत्तरसहस्रसंख्यशुभसूचककरादिरेखाद्यात्मकचक्रादिलक्षणधारकः**"

આનો અર્થ એ છે કે ૧૦૦૮ની સંખ્યાવાળાં, શુભનાં સૂચક, હાથ વગેરેની રેખા વગેરે રૂપ ચક્ર ઇત્યાદિ લક્ષણોના ધારક.

પજ્જોસવણાકપ્પ(સુત્ત ૮)માં **ઋષભદત્તે** પોતાની પત્ની દેવાનંદાને કહ્યું કે તને लक्खणवंजणगुणोववेअं અર્થાત્ લક્ષણો, વ્યંજનો અને ગુણોથી યુક્ત એવો પુત્ર થશે. આ સંબંધમાં વૈયાકરણ વિનયવિજય ગણિએ વિ. સં. ૧૬૯૬ માં રચેલી **સુબોધિકા**માં કહ્યું છે કે લક્ષણો એટલે છત્ર, ચામર વગેરે હોય છે. બલદેવોને અને વાસુદેવોને ૧૦૮ લક્ષણો હોય છે, જ્યારે ચક્રવર્તીઓને અને તીર્થંકરોને ૧૦૦૮ લક્ષણો

---

૧ આ ઉવંગ (ઉપાંગ) પ્રો. **લૉયમેને** રોમન લિપિમાં પ્રસ્તાવના અને શબ્દકોશ સહિત સંપાદિત કર્યું હતું અને એ લાઈપ્ત્સિગથી ઈ. સ. ૧૮૮૩માં છપાવાયું હતું.

૨ આ ક્રમાંક પ્રો. એન. જી. **સુરુ** દ્વારા સંપાદિત અને "આર્હત મત પ્રભાકર"માં પ્રકાશિત સાતમા મયૂખ પ્રમાણે છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

હોય છે. અન્ય ભાગ્યશાળી જનોને ૩૨ લક્ષણો હોય છે એ નીચે મુજબ છે:–

छत्रं तामरसं धनू रथवरो दम्भोलिकूर्माङ्कुशाः ।
वापी स्वस्तिकतोरणानि च सरः पञ्चाननः पादपः ।
चक्रं शङ्खगजौ समुद्रकलशौ प्रासादमत्स्या यवाः ।
यूपस्तूपकमण्डलून्यवनिभृत सच्चामरो दर्पणः ॥
उक्षा पताका कमलाभिषेकः
सुदाम केकी घनपुण्यभाजाम् ।"[1]

અર્થાત્ છત્ર, કમળ, ધનુષ્ય, ઉત્તમ રથ, વજ્ર, કાચબો, અંકુશ, વાવ, સ્વસ્તિક, તોરણ, સરોવર, સિંહ, વૃક્ષ, ચક્ર, શંખ, હાથી, સમુદ્ર, કળશ, પ્રાસાદ, મત્સ્ય, જવ, યજ્ઞનો સ્તંભ, સ્તૂપ, કમંડળ, પર્વત, ચામર, દર્પણ, બળદ, ધ્વજ, અભિષેક કરાયેલી લક્ષ્મી, માળા અને મોર એ બત્રીસ લક્ષણો અત્યંત પુણ્યશાળીને હોય.

બત્રીસ લક્ષણો પુરુષ—

જેનાં નખ, પગનાં તળિયાં, હથેળી, જીભ, હોઠ, તાળવું અને આંખના ખૂણા એ સાતે લાલ હોય,

જેનાં બગલનો ભાગ, હૃદય, ડોક, નાક, નખ અને વદન એ છ ઊંચા હોય,

જેનાં દાંત, ચામડી, કેશ, આંગળીઓનાં વેઢાં અને નખ એ પાંચ પાતળાં હોય,

જેનાં આંખો, હૃદય, નાક, હડપચી અને ભુજા એ લાંબા હોય,

જેનાં કપાળ, છાતી અને મુખ એ ત્રણ પહોળાં હોય,

જેનાં કંઠ, સાથળ અને પુરુષચિહ્ન એ નાનાં હોય,

અને જેનાં પરાક્રમ, સ્વર અને નાભિ એ ત્રણે ગંભીર હોય તે પુરુષ બત્રીસ લક્ષણો જાણવો.

આમ જે ૩૨ લક્ષણો ગણાવાયાં છે તેનો ૧૦૮ અને ૧૦૦૮ લક્ષણોમાં સમાવેશ થાય છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે. વિશેષમાં ૧૦૮ લક્ષણોનાં નામ હજી સુધી તો મેં કોઈ પુસ્તકમાં જોયાં નથી. *૧૦૦૮ લક્ષણો માટે પણ એમ જ છે.

લાંછન અને લક્ષણમાં તફાવત–આ બાબત કોઈ ઉલ્લેખ મને મળ્યો નથી. મારી કલ્પના એ છે કે ૧૦૦૮ લક્ષણોમાં લાંછનનો અંતર્ભાવ થાય છે અને લાંછન એ વધારે આગળ પડતું લક્ષણ છે.

નિસીહચુણ્ણિમાં કહ્યું છે કે પ્રાકૃત (સામાન્ય) મનુષ્યને ૩૨, [1]બલદેવો અને વાસુદેવોને ૧૦૮ અને ચક્રવર્તીઓ તથા તીર્થંકરોને ૧૦૦૮ લક્ષણો હોય છે.

જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિના ત્રીજા વક્ષસ્કારમાં ૪૨મા **સુત્ત**માં **ભરત** ચક્રવર્તીના [2]હાથે અને પગે અનેક લક્ષણો હોવાનું કહ્યું છે. સાથે સાથે અહીં નીચે મુજબનાં ૩૭ લક્ષણો જં. પ. માં ગદ્યમાં દર્શાવાયાં છે :—

૧ મત્સ્ય, ૨ યુગ યાને ધોંસરી, ૩ ભૃંગાર યાને એકજાતનું જળપાત્ર, ૪ વર્ધમાનક, ૫ ભદ્રાસન, ૬ શંખ (દક્ષિણાવર્ત), ૭ છત્ર, ૮ વ્યજન=વ્યાલવ્યજન=ચામર, ૯ પતાકા, ૧૦ ચક્ર, ૧૧ લાંગૂલ, ૧૨ મૂસળું, ૧૩ રથ, ૧૪ સ્વસ્તિક, ૧૫ અંકુશ, ૧૬ ચન્દ્ર, ૧૭ સૂર્ય, ૧૮ અગ્નિ, ૧૯ યૂપ યાને યજ્ઞનો સ્તંભ, ૨૦ સમુદ્ર ૨૧ ઇન્દ્રધ્વજ, ૨૨ પૃથ્વી, ૨૩ પદ્મ, ૨૪ હાથી, ૨૫ સિંહાસન, ૨૬ દંડ, ૨૭ કાચબો, ૨૮ ઉત્તમ પર્વત, ૨૯ ઉત્તમ ઘોડો, ૩૦ શ્રેષ્ઠ મુગટ, ૩૧ કુંડળ, ૩૨ નન્દ્યાવર્ત, ૩૩ ધનુષ્ય, ૩૪ કુન્ત, ૩૫ [3]ચણિયો, ૩૬ ભવન યાને ભવનપતિનો આવાસ, ૩૭ વિમાન યાને વૈમાનિકનું વિમાન.

---

૧. આ પદ્યો કોઇ સામુદ્રિક શાસ્ત્રનાં હશે. એનું નામ કોઈ જણાવવા કૃપા કરશો?

* આ પૈકી સ્વસ્તિક અને ચક્ર તેમજ ૩૨ લક્ષણો તેમજ **જંબૂદ્દીવપણ્ણત્તિ** (વ. ૩, સુત્ત ૪૨)માં ગણાવાયેલાં ૩૭ લક્ષણો એમાં આવી જતાં હોય તો એટલાંનાં જ નામ જાણવામાં છે.

૧ આ ઉલ્લેખ **પ્રમેયરત્નમંજૂષા** (પત્ર ૧૮૩ અ) માં છે.

૨ આને લગતાં સંસ્કૃત નામો **પ્રમેયરત્નમંજૂષા**માં અપાયાં છે.

૩ મૂળમાં 'ગાગર' શબ્દ છે. **પ્ર. ર. મં.** માં એનો અર્થ 'સ્ત્રીના પગનું વસ્ત્ર' કરાયો છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Reg. No. G 50

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા : ભાવનગર

સં. ૨૦૧૭ તથા ૨૦૧૮ની સાલનું સરવૈયું

સં. ૨૦૧૭

જ

૪૨૮૮-૪૮	શ્રી સભા જ્ઞાન ખાતે
૫૬૯૯૧-૭૫	શ્રી લાઇફ મેમ્બર ફી ખાતે
૧૭૨૩૮-૪૦	શ્રી જીવદયા ખાતે
૫૦૦-૦૦	કા. સુ ૬ ચા ટીફીન ખાતે
૪૪૨૪-૮૩	શ્રી સભાની વરસગાંઠ ખાતે
૩૬૧૬-૯૭	શેઠ ત્રીભોવનદાસ ભાણજી જૈન કન્યાશાળા
૧૦૨૬-૩૪	બેન મોંઘી લગ્ન સ્મારક ફંડ
૫૪૦-૨૮	શ્રાવણ શુ. ૩ માછલાની જાળ
૨૯૭-૬૨	કા. શુદી ૨ પ્રભાવના ખાતે
૪૦૦-૦૦	શ્રી કુંવરજી આણંદજી પો. શુ. ૧૧ સ્વર્ગવાસ તીથી ફંડ
૨૩૪-૩૯	શ્રી અઠ્ઠમાતી તપસ્યા પ્રભાવના
૫૫૭-૮૯	શ્રી શ્રાવક-શ્રાવીકા ખાતે
૫૪૭-૭૭	શ્રી પારેવાની જુવાર ખાતે
૯૬-૦૦	શ્રી લાઇબ્રેરી ડીપોઝીટ ખાતે
૨૯૩-૫૬	શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ પુસ્તક ભંડાર
૧૬૮૩-૪૯	શ્રી પરચુરણ દેવા
૯૨૭૩૭-૩૭	

ઉ

૧-૦૦	શ્રી જૈન શ્વેતાંમ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડ
૧૦૧૦૩-૦૫	શ્રી બેલેન્સ પુસ્તકોનો સ્ટોક
૧૦-૨૨	શ્રી સભાસદની ફી ખાતે
૬-૧૯	શ્રી ટીકીટના મેળ ખાતે
૧૩૦૮-૮૨	શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ
૪૦૦૦૦-૦૦	શ્રી સભાના મકાન નં. ૧
૧૦૦૦૦-૦૦	શ્રી સભાના મકાન નં. ૨
૧૧૨૪-૫૦	શ્રી મકાન નં. ૧-૨ ના ભાડુતો પાસે
૨૨૪૦૦-૩૩	શ્રી બેકીંગ ડીપોઝીટો
૧૦-૦૦	ધી ભાવનગર ઇલેક્ટ્રીક સીટી કું.
૬૮૯૯-૮૯	શ્રી લાઇબ્રેરી ખાતે
૧૦૪-૮૭	શ્રી પરચુરણ લેણા
૨૪૩-૭૫	શ્રી સ્થાનીક મેમ્બરો પાસે
૧૩૦-૪૪	શ્રી બહારગામ
૯૨૩૪૩-૦૬	
૩૯૪-૩૧	શ્રી પુરાંત છે
૯૨૭૩૭-૩૭	

સં. ૨૦૧૮

જ

૨૯૦-૫૦	શ્રી ભેટ ખાતે
૪૨૮૮-૪૮	શ્રી સભા જ્ઞાન ખાતે
૫૪૧૭૯-૪૭	શ્રી લાઇફ મેમ્બર ફી ખાતે
૧૭૬૨૨-૨૨	શ્રી જીવદયા ખાતે
૫૦૦-૦૦	શ્રી કારતક સુદી ૬ ચા-ટીફીન ખાતે
૪૫૬૦-૪૭	શ્રી સભાની વરસગાંઠ
૩૭૫૨-૬૧	શ્રી ત્રીભોવનદાસ ભાણજી જૈન કન્યાશાળા (ભેટ આપવાના પુસ્તક ખાતે)
૧૦૩૬-૩૪	શ્રી બેન મોંઘી લગ્ન સ્મારક ફંડ
૫૪૦-૨૮	શ્રી શ્રાવણ સુદી ૩ માછલાની જાળ
૨૯૭-૬૨	કારતક સુદી ૨ શ્રી પ્રભાવના ખાતે
૪૦૦-૦૦	શ્રી કુંવરજી આણંદજી સ્વર્ગવાસ પો. શુ. ૧૧ તીથી ફંડ

ઉ

૯૯૭૪-૦૦	શ્રી પુસ્તકોના સ્ટોક ખાતે
૪૨-૦૦	શ્રી ટીકીટના મેળ ખાતે
૪૦૦૦૦-૦૦	શ્રી સભાના મકાન નં. ૧
૧૦૦૦૦-૦૦	શ્રી સભાના મકાન નં. ૨
૬૬૮-૦૦	શ્રી મકાન નં. ૨ના ભાડુતો પાસે

૩૬૪-૦૦	બચુ કાળા	(જુના)
૩૩-૦૦	ચુનીલાલ ભાણજી	,,
૫૦-૦૦	નરોતમ હરજીવન	,,
૯૬-૦૦	કનૈયાલાલ વેણીલાલ	,,
૧૨૫-૦૦	જેઠાલાલ કુંવરજી	
૧૨૫-૭૦	નવા	
૬૪૩-૦૦	(જુના)	
૬૬૮-૦૦		

(અનુસંધાન ટાઇટલ પેજ ૨ જું)

પ્રકાશક : દીપચંદ જીવણલાલ શાહ, શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા-ભાવનગર
મુદ્રક : ગીરધરલાલ ફુલચંદ શાહ, સાધના મુદ્રણાલય-ભાવનગર

For Private And Personal Use Only